

Fonetika és fonológia

Előadás

2015. október

Balogné Bérces Katalin
PPKE BTK, Budapest/Piliscsaba

4: A magyar magánhangzók fonológiája

Fonetika és fonológia: ismétlés

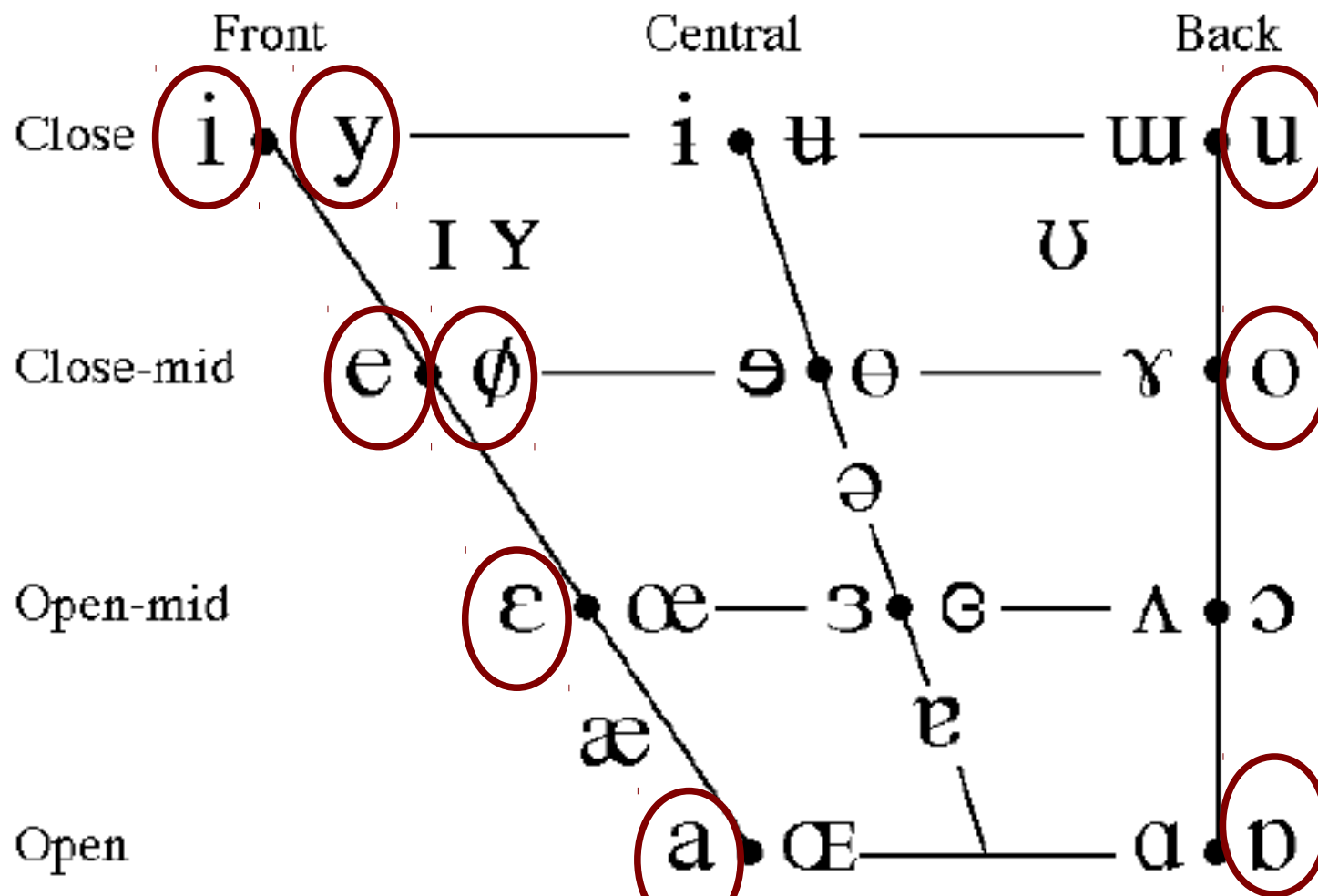
- fonetika: a beszédhangok fizikai tulajdonságai
- fonológia: a beszédhangok viselkedése, rendszerbeli mintázata, funkciója
- amit a beszélő/hallgató **csinál** vs. **tud**
- (nem tudatos tudás, „mentális képesség”)

mint a numizmatika és a közgazdaságtan

Fonetika és fonológia: ismétlés

- ugyanazt a jelenséget a kétféle megközelítés különbözőképpen értékelheti, pl. magyar magánhangzók:
- fonetikailag: *a-á*, *e-é* nem rövid-hosszú pár, minőségbeli különbség is

A magyar (köznyelv) magánhangzói

Where symbols appear in pairs, the one to the right represents a rounded vowel.

Fonetika és fonológia: ismétlés

- ugyanazt a jelenséget a kétféle megközelítés különbözőképpen értékelheti, pl. magyar magánhangzók:
- fonetikailag: *a-á*, *e-é* nem rövid-hosszú pár, minőségbeli különbség is
- de:

Fonetika és fonológia: ismétlés

víz – vizet

nyár – nyarat

ló – lovat

tél – telet

kő – követ

kút – kutat

tűz – tüzet

fonológiai viselkedés: hosszú-rövid alternáció:
a-á, e-é egymás rövid-hosszú párjai

Fonetika és fonológia: ismétlés

víz – vizet

ló – lovat

kő – követ

kút – kutat

tűz – tüzet

nyár – nyarat

tél – telet

**tőmagánhangzó-
rövidülés**

fonológiai viselkedés: hosszú-rövid alternáció:
a-á, e-é egymás rövid-hosszú párjai

Plusz: Az *á* [a:]

- Elöl- vagy hátulképzett?
- Fonetikailag
- Fonológiaiailag

Ismétlés

- Magánhangzó (vokális, V) vs. mássalhangzó (konzonáns, C)
- Önmagában ejthetőség? vö. f, m
- „a hang/betű neve megegyezik a hanggal”
- Fonetikailag:

á e o ú i j r l m h z f cs d k

mgh

msh

Ismétlés

- Magánhangzó (vokális, V) vs. mássalhangzó (konzonáns, C)
- Önmagában ejthetőség? vö. f, m
- „a hang/betű neve megegyezik a hanggal”
- Fonetikailag??
- Fonológiaiailag: mgh: önállóan képes szótagot alkotni: **é-hes**, **á-lom**, **a-jánl**

Fonológia: mgh vagy msh vagy?

- A magyarban csak a magánhangzók szillabikusak, vagyis szótagalkotók
- Más nyelvekben: szonoráns msh-k is
- vö.:

á e o ú i j r l m h z f cs d k

mgh

msh

Fonológia: mgh vagy msh vagy?

- A magyarban csak a magánhangzók szillabikusak, vagyis szótagalkotók
- Hogyan mutatja a hangzók **viselkedése** az alábbi esetekben, hogy mgh-k vagy msh-k?:
 - 1) A határozott névelő allomorfiája
 - 2) A /v/ a -val/vel és -vá/vé toldalékokban

á e o ú i j r l m h z f cs d k

mgh

msh

A magyar magánhangzók fonológiája

- Általában morfofonológiai jelenségek
- vs. tisztán fonológiai folyamatok, pl. zöngésségi hasonulás (*zse**b**kendő*)
- A mgh-váltakozások fontosabb típusai a magyarban:
 - 1) rövid~hosszú
 - 2) mgh~semmi
 - 3) előlképzett~hátsólképzett
 - 4) (előlképzett) ajakkerekítéses~ajakréses

A magyar magánhangzók fonológiája

- A mgh-váltakozások fontosabb típusai a magyarban:
 - 1) rövid~hosszú
 - 2) mgh~semmi
 - 3) előlképzett~hátképzett
 - 4) (előlképzett) ajakkerekítéses~ajakréses

kétszer/ötször, bokor/bokrok, házban/kertben, baba/babát

Morfofonológiai jelenségek

- Érzékenyek a morfológiai szerkezetre
- Fonémák (nem allofónok) váltakoznak
- Gyakran önállóan nem létező, „kötött” allomorfolk jönnek létre:

Morfofonológiai jelenségek

Adjuk meg a kötött allomorfokat! Pl.:

szabad tő **kötött tő** **jelenség neve**

nyár

nyar-

*madár, lélek, privát, kultúra, stílus, bika, zene,
zenéje, ökör, bokor, teher*

Írjuk be a jelenségek nevét a következő dia alapján!

A magyar magánhangzók fonológiája

Hosszúsági váltakozások:

- Tőmagánhangzó-rövidülés (TMR)
 - 1) Végszótagi (VTMR)
 - 2) Belsőtagi (BTMR)
- Alsómagánhangzó-nyúlás (AMNy)

Magánhangzó~semmi váltakozások:

- Tövekben: ingatag tőmagánhangzók
- Toldalékokban: kötőhangzók (+ nyitó-tövek)

Magánhangzó-harmónia:

- Előlségi (palatális) harmónia (EH)
 - 1) Tőharmónia („hangrend”)
 - 2) Toldalékharmónia (hangrendi illeszkedés)
- Kerekségi harmónia (KH)

A magyar magánhangzók fonológiája

Hosszúsági váltakozások:

- Tőmagánhangzó-rövidülés (TMR)
 - 1) Végszótagi (VTMR): **nyár~nyar-**, **madár~madar-** (de: **lélek~lelk-**)
 - 2) Belsőtagi (BTMR): **privát~privat-**, **kultúra~kultur-**, **stílus~stil-**
- Alsómagánhangzó-nyúlás (AMNy): **bika~biká-**, **zene~zené-(jé-)**

Magánhangzó~semmi váltakozások:

- Tövekben: ingatag tőmagánhangzók: **ökör~ökr-**, **bokor~bokr-**, **teher~terh-**
- Toldalékokban: kötőhangzók (+ nyitótövek)

Magánhangzó-harmónia:

- Előlségi (palatális) harmónia (EH)
 - 1) Tőharmónia („hangrend”)
 - 2) Toldalékharmónia (hangrendi illeszkedés)
- Kerekségi harmónia (KH)

A magyar magánhangzók fonológiája

Hosszúsági váltakozások:

- Tőmagánhangzó-rövidülés (TMR)
 - 1) Végszótagi (VTMR)
 - 2) Belsőtagi (BTMR)
- Alsómagánhangzó-nyúlás (AMNy)

Magánhangzó~semmi váltakozások:

- Tövekben: ingatag tőmagánhangzók
- Toldalékokban: kötőhangzók (+ nyitótövek)

Magánhangzó-harmónia:

- Előlségi (palatális) harmónia (EH)
 - 1) Tőharmónia („hangrend”)
 - 2) Toldalékharmónia (hangrendi illeszkedés)
- Kerekségi harmónia (KH)

**A tövek meg-
jósolhatatlan,
szabályba nem
foglalható
(„lexikális”)
tulajdonsága**

Nem produktív

Lexikális jelölés

VTMR:

- nyár, tél, víz, ló, cső, kút, tűz vs. nyál, szék, sír, kór, szőr, bú, úr
- Zárt csoport: jövevényszavak és kitalált szavak nem veszik fel a mintázatot (szév, vák, péc)
- Más szempontból is szabálytalanok: kötőhangzó (szamar-**a**-k), nyitótövek (nyar**a**k vs. kar**o**k), v-tövek (lov**a**t)

Kötőhangzók: fü**e**let, sar**a**t, vaj**a**t vs. bá**a**lt, kár**a**t, csaj**a**t

Nyitótövek: bá**l**ok, kar**o**k, kas**o**k vs. tá**a**lak, nyar**a**k, has**a**k
(+ sír**o**kat, az**o**kat, lakás**o**kat)

„Hangkivető” tövek: szur**o**ny – tor**o**ny~torn**y**- – szár**ny**

Bencze Imre: Édes, ékes anyanyelvünk

Kezdjük tén a "jó" szóval, tárgy esetben "jót",
ámde "tó"-ból "tavat" lesz, nem pedig "tót".
Egyes számban "kő" a kő, többes számban "kövek",
nőnek "nők" a többese, helytelen a "növek".
Többesben a tő nem "tők", szabatosan "tövek",
amint hogy a cső nem "csők", magyar földön "csövek".
Anyós kérdés: van két vőm, ezek talán "vövek"?
Azt se' tudom, mi a "cö"? Egyes számú cövek?

...

<https://www.youtube.com/watch?v=oT4CKxZWpeg>

Tőharmónia (?)

- Tartománya: az egyszerű (nem összetett) szó (vö. málnaszörp, kutyakölyök, madáretető)
- A magyar szókészlet jó része vegyes hangrendű (előlképzett és hátulképzett mgh-k)
- Idegen szavak?
- Sofőr, influenza, infarktus, ogre...
- Virág, papír, ceruza, kavics, paradicsom...
- Többnyire: hátulképzettek + i, í, e, é (semleges mgh-k)
- A többi: harmonikus mgh-k

Toldalékharmonia

- Toldalékok: kétalakú (-unk/ünk, -ra/re, -ból/ből), három- vagy többalakú (-hoz/hez/höz, -on/en/ön)
- **A toldalékolást az utolsó nem-semleges mgh szabja meg**
- Harmonikus tövek
- De: diszharmonikus tövek! Sofőr, béka; október, mágnes, József
- Semleges mgh-k: átlátszóság (transzparencia): moziba, kávéja, papírról
- (+ ingadozás: hotelban/hotelben, Noémival/Noémivel)
- Antiharmonikus tövek: híd, cél, derék, iszik, ír (vö. szív (fn.) - szív (ige))

A magyar magánhangzók fonológiája

Hosszúsági váltakozások:

- Tőmagánhangzó-rövidülés (TMR)
 - 1) Végszótagi (VTMR)
 - 2) Belsőtagi (BTMR)
- Alsómagánhangzó-nyúlás (AMNy)

Magánhangzó~semmi váltakozások:

- Tövekben: ingatag tőmagánhangzók
- Toldalékokban: kötőhangzók (+ nyitótövek)

Magánhangzó-harmónia:

- Előlségi (palatális) harmónia (EH)
 - 1) Tőharmónia („hangrend”)
 - 2) Toldalékharmónia (hangrendi illeszkedés)
- Kerekségi harmónia (KH)